

Є.Б.Ніколаєв, викладач

**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНТЕРЕСІВ І ЗАГРОЗ У КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Однією з важливих складових економічної безпеки є аналіз взаємодії інтересів економічних суб'єктів і загроз, що заважають їх реалізації. Розуміння природи інтересів у філософії, політології й економіці є якісно різним. Національні економічні інтереси визначають суб'єктивно і неконкретно, що зменшує їх аналітичну цінність. Пропоноване багатьма авторами одночасне застосування понять загроз, небезпек, викликів і ризиків є небажаним через часом протилежне розуміння цих категорій. Акцент на розгляді загроз як несприятливої складової соціальних процесів відволікає увагу від пошуку додаткових можливостей реалізації відповідних інтересів.

З початку 1990-х років дослідження в галузі економічної безпеки в пострадянських країнах еволюціонували від зародження до значної інституціоналізації. Проблеми економічної безпеки одержують дедалі більшу увагу в науковому, педагогічному, владному, діловому середовищах нашої держави. В рамках економічної безпеки дістав розвитку власний інструментарій і категоріальний апарат аналізу соціально-економічних процесів.

Деякі елементи цього інструментарію в сучасній науковій літературі та практиці одержали кілька альтернативних тлумачень і способів застосування, які не завжди повністю узгоджуються одне з одним. Певна неузгодженість не є несподіваною, адже вона спричинена відносною молодістю досліджень, їх мультидисциплінарним характером, широкою палітрою теоретичних і прикладних аспектів і проблем, що належать до сфери безпечного функціонування економіки, різними сферами і контекстами застосування цього інструментарію. Тому природно, що питання вдосконалення концептуальних засад економічної безпеки привертає увагу дослідників¹.

¹ Дзьобань О.П. До проблеми соціально-філософського розуміння безпеки суспільства // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 52. – Т. 1. – С. 128–132. Автор досліджує сутність і невизначеність дефініції безпеки, піддає сумніву правомірність і коректність застосування виразів "захист від загроз", "реалізація інтересів", "стратегія безпеки"; Илларионов А. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35–58. Піддано критиці методику оцінки рівня економічної безпеки за допомогою використання порогових значень показників економічного розвитку; Феодилова Т.Ю.

У цій статті простежимо деякі змістовні та термінологічні проблеми, що виникають у русі від визначення змісту економічної безпеки до застосування двох ключових елементів аналітичного інструментарію цієї дисципліни – інтересів і загроз.

Що таке економічна безпека?

Достатньо продивитися кілька статей, підручників чи монографій з економічної безпеки, аби побачити, що відповіді на наведене питання є дуже різнобічними. Відсутність єдності поглядів щодо сутності економічної безпеки призвела до того, що у низці праць² зібрано декілька (часом до кількох десятків!) різних наявних у літературі визначень цього поняття і, своєю чергою, запропоновано якесь синтезуюче, відносно всеохоплююче, комплексне тлумачення вказаної категорії. Навести в одному місці більшість із визначень складного поняття справді цікаво і корисно. Мета конкретизації змісту ключової для певного аналізу категорії є логічною. Але ці визначення не так уточнюють категоріальний апарат, як "розмивають" його, додаючи нові, "довші", дефініції до існуючих, "коротших".

Щоб аргументувати цю тезу, покажемо на рис. 1 ключові ознаки, якими дослідники наповнюють зміст категорії "економічна безпека". Діапазон цих ознак є таким різноманітним, що під указану категорію фактично підпадає переважна частина всього спектра параметрів економічного життя.

Така кількість різнорідних ознак відчутно ускладнює виведення узагальнюючої дефініції. Визначення, де виокремлено 3–4 найважливіші характеристики економічної безпеки, не відбиватиме повного змісту цього явища, оскільки воно має більше ключових ознак. Подати ж в одному тлумаченні близько десятка рис доволі незручно.

Тим не менше, дослідники інколи послуговуються останнім шляхом. Визначення, що претендують на відносно повне відображення змісту економічної безпеки (табл. 1), виводять через поєднання кількох або більшості ключових ознак цього явища. Такі дефініції мають низку очевидних недоліків:

Экономическая глобализация и проблемы национальной и международной безопасности // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 4 (32). Оглядом розглянуто проблеми визначення категорій "економічна безпека" і "загроза", позначено недосконалість алгоритму визначення національних економічних інтересів; *Ніколаєв Є.* Проблеми застосування категоріального апарату науки про соціально-економічну безпеку // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 23–32. Аргументовано некоректність використання понять "суб'єкти", "об'єкти" і "функції" економічної безпеки. Запропоновано один із можливих варіантів розмежування "економічної" та "соціальної" безпеки.

² Див. напр.: Система економічної безпеки держави. – К., 2009. – С. 34–37, 70–71; *Миросшниченко О.* Теоретичні аспекти дослідження питання національної економічної безпеки // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 2. – С. 110–115; Економічна безпека: Навч. посіб. – К., 2009. – С. 24–27.

- вони є довгими, а тому неінтуїтивними і такими, що важко запам'ятовуються;
- відповідно, знижується їх практична цінність і можливість застосування;
- у них поєднуються якісно різні параметри, отже, вони є еkleктичними, позбавленими внутрішньої цілісності;
- жодна з пропонованих дефініцій не містить усіх характеристик економічної безпеки, а тому не віддзеркалює повного обсягу поняття, яким воно наділено на практиці.

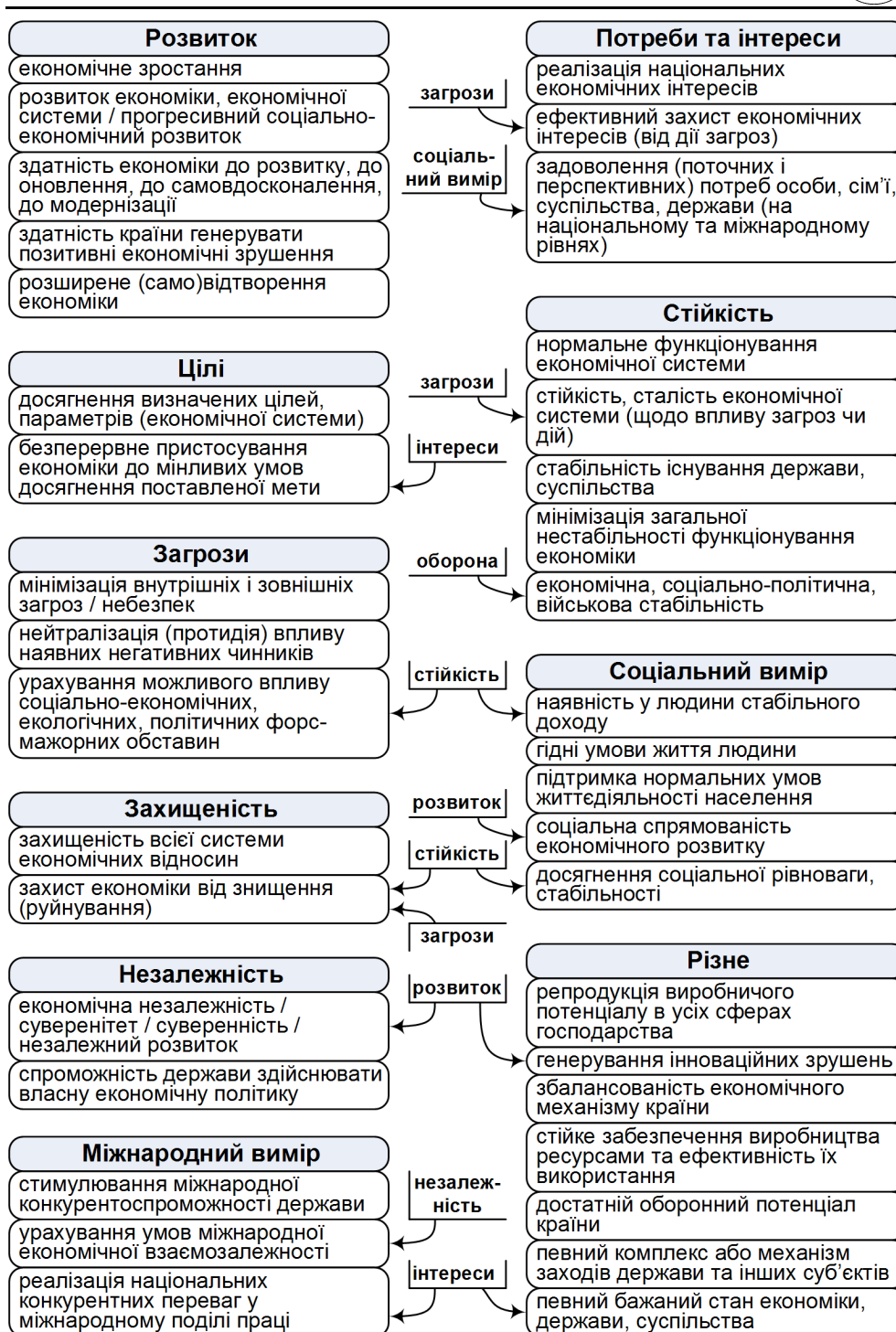

Рисунок 1. Характеристики, що включаються до визначень поняття "економічна безпека"³

³ Укладено за джерелами, вказаними у примітці 2.

Таблиця 1

Приклади комплексних визначень категорії "економічна безпека"

Автор	Визначення економічної безпеки (ЕБ)	Ключові ознаки ЕБ, подані у визначенні	Ознаки ЕБ, не включені до визначення
А. Сухоруков	Сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довготривалому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності; протистояти зовнішнім економічним загрозам; якнайповніше реалізувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці ⁴ .	Інтереси Сталість Іновації Конкурентоспроможність Загрози Міжнародний вимір	Розвиток та його цілі Захищеність Соціальний вимір Незалежність Оборона
В.Сенчагов, Б.Губін	Сталий стан активного розвитку, основа стабільності національної економіки, її здатність забезпечити ефективне задоволення суспільних потреб за умови підтримки на достатньому рівні соціальної стабільності суспільства і держави; техніко-економічна незалежність, невразливість країни від зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів; захист економічних інтересів країни на внутрішньому і зовнішньому ринках в умовах глобалізаційних тенденцій ⁵ .	Сталість Розвиток Стабільність Потреби Інтереси Соціальний вимір Незалежність Загрози Захищеність Міжнародний вимір	Оборона Цілі розвитку Іновації Конкурентоспроможність

Тому такий спосіб розгорнутого тлумачення категорії "економічна безпека" уявляється нам малопродуктивним і недостатнім. Більш слушною є думка С.Афонцева, який зауважив, що існує три основних підходи до визначення економічної безпеки:

⁴ Система економічної безпеки держави. – С. 37.

⁵ Экономическая безопасность России. Общий курс: Учебник. – 2-е изд. – М., 2005. – С. 110–111.

– визначення через *інтереси*, що зазвичай характеризують безпеку як сукупність умов, за яких, незважаючи на вплив негативних чинників, перешкод чи загроз, досягається реалізація інтересів;

– дефініції через *сталість*. Визначення наголошують на підтримці певних параметрів функціонування економіки в умовах впливу несприятливих факторів;

– тлумачення через *незалежність*. Вони не існують у чистому вигляді, а входять як складові до визначень через інтереси або сталість⁶.

На наш погляд, підходи С.Афонцева варто доповнити четвертим – дослідженням умов забезпечення ефективного розвитку економіки. На рис. 2 показано узагальнені характеристики економічної безпеки.

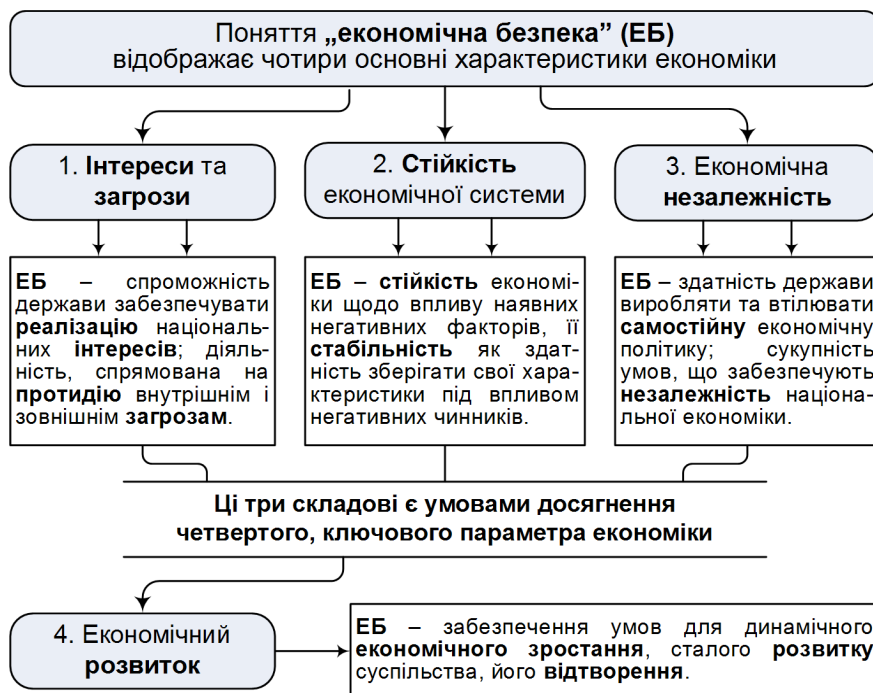

Рисунок 2. Основні групи визначень економічної безпеки

Наведені групи дефініцій є ключовими якісними критеріями досягнення економікою безпечного стану⁷, вони також відбива-

⁶ Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 10. – С. 30–31.

⁷ З огляду на те, що сталість і стабільність економіки, її здатність до саморозвитку і прогресу, економічна незалежність наведено як критерії економічної безпеки в багатьох публікаціях із відповідної тематики, ці ключові критерії слід вважати загальнознаними. Звернемо увагу, що за змістом вони повторюють другу, третю і четверту характеристики економічної безпеки на рис. 2.

ють основні аналітичні інструменти і підходи, що використовують в аналізі рівня і стану економічної безпеки.

- Національна й економічна безпека характеризують ступінь задоволення національних *інтересів* країни й економічних інтересів її суб'єктів. Перепоною до реалізації інтересів є різноманітні *загрози*. Їх виявлення й оцінка є безпосереднім предметом безпекознавчих дисциплін.

- Кількісне вимірювання рівня економічної безпеки передбачає використання інструментарію *показників* безпеки, їх оптимальних, граничних, порогових значень, які віддзеркалюють умови *сталості* економічного відтворення.

- Оцінку економічної *незалежності* країни відбито в параметрах її залежності від імпорту, зовнішньої заборгованості, інвестиційної безпеки. Водночас економічна незалежність більшою мірою належить до проблематики міжнародних відносин, тому економічна безпека приділяє цьому питанню порівняно меншу увагу.

- Відтворення економікою чи її підсистемами свого *існування і розвитку* як характеристика економічної безпеки підкреслює, що аналіз безпеки – це не тільки вивчення негативних факторів-перешкод нормальній діяльності об'єкта, але й розгляд нейтральних і сприятливих умов середовища, в якому функціонує такий об'єкт.

Загалом економічна безпека уявляється нам особливим алгоритмом вивчення соціально-економічних явищ, інститутів, галузей, механізмів, який передбачає застосування певних аналітичних інструментів і схем, у яких наголошено на характеристиці економічних інтересів і загроз, що заважають їх реалізації; визначенні відповідності параметрів економічних процесів їх бажаним рівням і критеріям; дослідженні причин відхилень цих параметрів від оптимальних значень тощо. Далі розглянемо деякі особливості однієї з цих схем, яка оперує взаємодією інтересів і загроз.

Економіка інтересів у політиці безпеки

Концепцію національної безпеки розроблено американськими вченими в першій половині минулого століття з метою теоретичного обґрунтування реалізації Сполученими Штатами власних національних інтересів у відносинах з іншими країнами. З поширенням концепції за межі США було визначено коло найважливіших, фундаментальних національних інтересів, що є актуальними для кожної країни в будь-який період часу:

- забезпечення національної безпеки⁸;
- виживання і самозбереження нації, її державний суверенітет;
- територіальна цілісність держави;
- підвищення добробуту громадян;
- підтримка фундаментальних політичних інститутів, тобто недопущення насильницької зміни форми політичного устрою держави⁹.

Логіка теорії національної безпеки вибудовувалася відповідно до пошуку умов реалізації національних інтересів. Формула "національна безпека – це реалізація національних інтересів" стала стрижневою в цій політологічній дисципліні¹⁰. Теоретики школи політичного реалізму (Г.Моргентау та ін.) визначили, що ключовою складовою реалізації таких інтересів є посилення воєнної, політичної, дипломатичної сили (power) держави в міжнародних відносинах. Тому національна безпека і національні інтереси набули значної іманентної (хоча інколи й неявної) коннотації, по-перше, із посиленням потужності держави і, по-друге, з міжнародною (на противагу національній) сферою свого формування і реалізації.

Кожна держава додає до фундаментальних (або так званих життєво важливих) інтересів власний перелік поточних політичних цілей і пріоритетів¹¹. Цій частині національних інтересів властивий суб'єктивізм, адже загальноприйнятої методики їх визначення не існує. "Деякі автори вважають, що [національні] інтереси об'єктивно зумовлені становищем держави у світовій системі і їх можна висувати завдяки вивченню історії та аналізу успіхів і поразок конкретних політик. Інші автори визнають, що національний інтерес суб'єктивно інтерпретує уряд, якому належить влада в державі. В такому розумінні національний інтерес наближається до того риторичного значення, в якому вживають цей термін політики: національний інтерес – це

⁸ У наукових працях виникло логічне коло: національна безпека – це реалізація національних інтересів, а одним з основних національних інтересів є національна безпека. Додатково див.: Система економічної безпеки держави. – С. 541.

⁹ Беттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность // Политические исследования. – 2002. – № 4. – С. 147–148.

¹⁰ "Оскільки за формулювання категорії національних інтересів усі теоретики включали до неї категорію національної безпеки, надаючи останній вирішального значення, то згодом ці дві категорії ніби злилися в одну. Як вказує А.Вольферс, «у результаті формулювання національних інтересів практично стало синонімом формули національної безпеки». Див.: Беттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность. – С. 150–151.

¹¹ Перелік ключових національних інтересів України міститься у ст. 6 Закону України "Про основи національної безпеки України" // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>.

те, що називають національним інтересом політики"¹². Різні політики можуть називати національними інтересами різні, інколи протилежні завдання. А значна емоційність словосполучення "національні інтереси" посилює його популярність як риторичного інструменту.

Отже, багатогранність національних інтересів робить їх зручним елементом як політичного життя, так і політологічних досліджень. Увага до національних інтересів у дослідженнях економічної безпеки є помітно меншою порівняно із розвідками в галузі національної безпеки. Основна причина полягає в тому, що економічну складову національних інтересів значно складніше визначити і деталізувати, ніж політичні інтереси держави.

Так, ключовим національним інтересом країни в економічній сфері є розвиток економіки, поліпшення добробуту населення. Економічний розвиток є наслідком дії великої кількості факторів, і, як можна бачити з досліджень і законодавства, статус економічного інтересу прагнуть надати більшості з таких факторів. Наприклад, 1997 року фахівці Національного інституту стратегічних досліджень виокремили одразу понад чотири десятки національних економічних інтересів України, що охоплюють питання структурної перебудови економіки, її конкурентоспроможності, ВПК, модернізації виробництва, енергомісткості ВВП, товарної та географічної структури експорту й імпорту, зайнятості населення тощо¹³. Ухвалений 2010 року закон "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" містить перелік засад внутрішньої політики в економічній сфері (себто тих самих національних економічних інтересів), що складається з 32 позицій аналогічного змісту¹⁴. На нашу думку, в таких розгорнутих переліках риторична роль домінує над аналітичною. Надання якомусь завданню статусу національного інтересу або "засади внутрішньої політики" спрямоване на посилення до нього уваги з боку тих чи тих учасників політичного процесу. З цього погляду прагнення включити до переліку економічних інтересів України якомога більше складових стає зрозумілим. Але ефект є протилежним: із збільшенням кількості першочергових завдань ступінь "першочерговості" кожного неминуче втрачається.

Тому одним із напрямів удосконалення практики визначення національних економічних інтересів України має стати їх жорс-

¹² Берд П. Національний інтерес // Короткий оксфордський політичний словник. – К., 2005. – С. 436–437.

¹³ Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія. – К., 1997. – Додаток 1.

¹⁴ Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики". – Ст. 7 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>.

тка ієрархізація: ключовими умовами досягнення економічного розвитку як головного інтересу слід визначити чотири-п'ять складових; для кожної з них, своєю чергою, сформулювати кілька власних передумов. По-друге, існуюча практика формулювання інтересів як загальних цілей чи засад (наприклад, "проведення ефективної політики управління державним боргом", "підвищення рівня захисту прав вкладників"¹⁵) не містить вказівки на шляхи вирішення таких завдань і показники досягнення потрібного результату. Щоправда, останнє зауваження стосується не так власне теми національних інтересів чи економічної безпеки, як загалом недоліків домінуючих в Україні способів формулювання напрямів державної політики.

Ще однією причиною різного статусу інтересів у дослідженнях національної й економічної безпеки є те, що поняття "інтерес" як філософська категорія, "національний інтерес" як політологічна категорія і "(національний) економічний інтерес" як категорія економічної науки мають якісно різну семантику, неоднаковий внутрішній зміст.

Філософське бачення інтересів як провідного мотиву людських дій сформоване у працях П.Гольбаха, К.Гельвеція, Д.Дідро, Є.Вентама, Г.Гегеля, К.Маркса. Сьогодні інтереси розглядають як реальну причину, рушійний фактор соціальних дій, котрі формують мотиви і стимули, ідеї й емоції соціальних суб'єктів – індивідів, соціальних груп, класів¹⁶. Вони спрямовані на зміну об'єктів соціального середовища. Структурно інтерес складається з трьох елементів:

- необхідність задоволення потреб (передбачає наявність самої потреби);
- можливість задоволення потреб (передбачає наявність способів і умов їх задоволення);
- усвідомлення людиною необхідності та наявної можливості задоволення потреб¹⁷.

Деякі риси національних інтересів як інтегрального виразу інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему¹⁸, ми розглядали вище. Їм властиві риторичність, залежність від поглядів політиків, спрямованість у площину міжнародних відносин. Поняття національного інтересу як похідне від "нації", "націоналізму", "національної держави" не позбавлене емоційного забарвлення; в ньому суб'єктивна

¹⁵ Там же.

¹⁶ Філософський словник соціальних термінів. – Харків, 2002. – С. 340.

¹⁷ Детальніше див.: Радченко Л. Політичні інтереси як основа політичної діяльності // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 87–93.

¹⁸ Кириченко В. Національні інтереси (формування) // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 118; Медвідь Ф. Політико-правові засади концепції національних інтересів України // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 68.

складова домінує над об'єктивною. Широке оперування національними інтересами в публічній політиці інколи надає їм певного цинізму. Часто національними інтересами називають найгостріші, пріоритетні проблеми суспільства. Національні інтереси найтісніше пов'язані із дослідженнями безпеки, адже вони є основою відповідної політологічної дисципліни.

Вивчення природи економічних інтересів має власну інтелектуальну традицію. На відміну від суб'єктивності національних інтересів, за аналізу економічних інтересів підкреслюють, що вони є об'єктивним спонукальним мотивом економічної діяльності людей, колективів, соціальних верств і класів, зумовленим розвитком їхніх потреб¹⁹. У дослідженнях економічних інтересів наголошують на їх тісному зв'язку з багатьма іншими економічними явищами – продуктивними силами і виробничими відносинами, суспільними потребами, відносинами власності, працею, стимулами, мотивами, монополізацією економіки, конкурентними відносинами тощо²⁰. Економічні та політичні інтереси перебувають у різних площинах, тобто пов'язані з зовсім різними явищами. У цьому зв'язку визначення і вивчення "національних економічних інтересів"²¹, на наш погляд, є спробою інтеграції підходів політичної та економічної науки, введення економічних інтересів у споконвічно невласливу для них площину аналізу проблем безпеки держави і суспільства. На стику економічного і політологічного підходів виникає значна кількість цікавих проблем, для яких рамки інструментарію економічної безпеки є вузькими. Тому економічна безпека, розглядаючи діалектичну пару інтересів і загроз, надає пріоритет виявленню існуючих загроз, а констатація й обґрунтування інтересів мають допоміжний, інколи винесений за межі власне проблем безпеки характер. Утім, характеристика загроз має власні особливості.

Загрозливі складнощі

Акцент на прогнозуванні, аналізі, попередженні, усуненні негативних чинників економічного розвитку відрізняє економічну безпеку від традиційної економічної теорії та концепцій економічного зростання, де виявляються сприятливі складові, що допомагають розвитку країни і суспільства. Тому однією з центральних проблем досліджень безпеки, парною до "інтересів"

¹⁹ Мочерний С. Економічні інтереси // Економічна енциклопедія: в 3-х т. – Т. 1. – К., 2000. – С. 475.

²⁰ Економічна безпека. – С. 97, 104–105.

²¹ Єрмошенко М. М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2; Ковальчук С. С. Національні економічні інтереси: Монографія. – К., 2005; Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: Монографія. – К., 2008.

категорією є "загрози". Складність цього поняття пов'язана з тим, що воно не притаманне класичній економічній науці²², поки що є недостатньо розробленим²³, поза дисципліною "економічна безпека" як економічна категорія практично не застосовується.

У загальному сенсі загрозами є різноманітні несприятливі чинники розвитку. В дослідженнях пропонують такі основні ознаки загроз:

- явища, чинники, що здатні завадити реалізації інтересів того чи того суб'єкта;
- перешкода розвитку економіки і суспільства;
- чинники, що породжують небажані, негативні наслідки;
- явища, що завдають збитків або шкоди;
- явища, умови, дії, що породжують небезпеку тощо²⁴.

Остання характеристика висвітлює одну з проблем, пов'язаних із розкриттям змісту загроз. У наукових джерелах для позначення несприятливих чинників чи явищ на додаток до загроз запропоновано ще три синонімічні поняття – виклик, небезпека і ризик. Метою розширення категоріального ряду є диференціація негативних явищ на віддаленіші й абстрактні, на конкретніші та гостро актуальні з тим, аби була зрозумілою пріоритетність і першочерговість реагування на негативні соціальні процеси. Проте кілька обставин ускладнюють побудову ієрархії несприятливих процесів.

Зокрема, з табл. 2 видно, що застосування кількох категорій замість однієї призводить до тотальної плутанини в термінах. Рух від найвіддаленішого й умоглядного небажаного процесу до гострої проблеми сьогодення може позначатися як рух від абстрактного виклику до безпосередньої загрози через інші термінологічні "зупинки", а може бути подорожжю зі станції "небезпека" через "загрозу" до "виклику" без зупинки на "ризиках". До того ж до табл. 2 включено тільки декілька "прямих" взаємозаперечуючих термінологічних маршрутів. У літературі ще натрапляємо й на "кільцеві лінії", коли один і той самий автор під загрозами розуміє як конкретну і безпосередню форму небезпеки²⁵ (отже, загроза – наслідок небезпеки), так і дії, що створюють небезпеку²⁶ (отже, загроза – передумова небезпеки). Очевидно, що таке різноманіття пропонованих варіан-

²² Система економічної безпеки держави. – С. 52.

²³ Ліпкан В. Національна безпека і національні інтереси України. – К., 2006. – С. 24.

²⁴ Система економічної безпеки держави. – С. 95–96; Пироженко В. Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3.

²⁵ Економічна безпека. – С. 21.

²⁶ Там же. – С. 64.

тів використання термінології не відповідає вимогам до категоріального апарату будь-якої наукової дисципліни.

Викликає сумнів і можливість чітко розрізнити, наприклад, безпосередню форму небезпеки і усвідомлену, але не фатальну; або "процес приготування до завдання шкоди" і "вплив, у результаті якого може бути завдана шкода". Тобто навіть якщо обрати якусь одну послідовність понять, то їх розмежування, чітке визначення критеріїв віднесення того чи того явища до, скажімо, загрози, але не до виклику чи небезпеки, є проблематичним. Напевно, з цих причин у ключових українських нормативно-правових актах з економічної безпеки застосовано тільки поняття "загроза"²⁷, а думку науковців щодо доцільності диференціації небажаних явищ на різні за пріоритетом підгрупи в законодавстві не втілено.

Таблиця 2

Деякі варіанти тлумачення і співвідношення негативних чинників безпеки

О. Сергунін:

Виклик – сукупність обставин, не обов'язково загрозливого характеру, але, безумовно, таких, що вимагають реакції.

Ризик – можливість несприятливих і небажаних наслідків дій самого суб'єкта.

Небезпека – усвідомлена, але не фатальна ймовірність нанесення шкоди кому-небудь або чому-небудь, що визначається наявністю певних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Виходячи із ступеня ймовірності негативного впливу, прийнято розрізняти реальну і потенційну небезпеку.

Загроза – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що ставлять під удар інтереси громадян, суспільства і держави, національні цінності і спосіб життя.

О. Владіміров:

Виклики – це ймовірність, вони споконвічно абстрактні. Виклики усвідомлюються і на них формулюються і даються "відповіді".

Ризики – це потенційна небезпека, тенденція, вони – уможлядні.

Ризики відбиваються, їх використовують як методи управління.

Небезпеки – це загрози, що формуються, вони – конкретні. Небезпеки – відвертаються, нейтралізуються.

Загроза – це небезпека, що реалізується, вона завжди безпосередня. Загрози відбиваються.

Виклик → Ризик → Небезпека → Загроза

²⁷ Закон України "Про основи національної безпеки України". – Ст. 1; Наказ Міністерства економіки України від "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" // http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

А. Кузьменко :

Ризик – це початкова, найчастіше віртуальна, стадія несприятливих умов для безпеки та національних інтересів.

Небезпека – це... процес приготування до безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам особи, нації, держави.

Виклик характеризується тим, що на соціальний організм робиться негативний вплив... у результаті якого йому може спричинитися... незначна шкода... розвитку об'єкта надається небажана динаміка або він набуває небажаних параметрів (характеристики, темпи, напрями, форми розвитку тощо).

Намір... безпосередньо завдати шкоди національним інтересам... можна класифікувати як загрозу національним інтересам.

Ризик → Небезпека → Виклик → Загроза

В. Пироженко :

Виклик – прагнення однієї держави (групи держав) до протидії іншій державі (групі держав) у реалізації національних інтересів.

Загроза – явище, що здатне стати причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів.

Небезпека – ситуація, постійно присутня в навколишньому середовищі, що за певних умов може призвести до реалізації небажаної події.

Ризик інтерпретується як міра небезпеки, що є похідною від ступеня ймовірності небажаної події та розміру можливих втрат при її настанні.

Потенційний виклик (дуже малий ризик) → Реальний виклик (малий ризик) → Потенційна загроза (середній ризик) → Реальна загроза (великий ризик) → Потенційна небезпека (дуже великий ризик)

С. Кортунів :

Ризики, виклики і загрози ми розглядаємо як різні ступені небезпеки. У цьому термінологічному ряду ризики – найнижчий рівень небезпеки, а загрози – найвищий рівень. Найважливіший компонент політики національної безпеки полягає у засвоєнні та вмілому застосуванні технологій перетворення загроз у виклики, а викликів – у ризики. Якщо ж ризики переростають у виклики, а виклики – у загрози, то це – безперечна ознака серйозних збоїв у системі безпеки тієї чи іншої країни.

Ризик (мала небезпека) → Виклик (середня небезпека) → Загроза (велика небезпека)

П. Белов :

Під небезпекою розуміють можливість нанесення шкоди, під загрозою – вже чинну небезпеку, а під викликом – прояв загрози, що вимагає реагування з метою запобігання або зниження шкоди.

Небезпека → Загроза → Виклик

Укладено за: Сергунин А.А. Международная безопасность: новые подходы и концепты // Политические исследования. – 2005. – № 6. – С. 127; Владимиров А. "Вызовы", "Риски", "Опасности", "Угрозы", "Кризисы", "Катастрофы" и "Крах" как важные категории политологии и теории войны // http://www.kadet.ru/lichno/vlad_v/Ocenka_riskov.htm; Пироженко В. Методология операционализации основных понятий национальной безопасности: гуманитарна складова; Кортунів С.В. Дialeктика национальной и международной безопасности: некоторые методологические проблемы // Политические исследования. – 2009. – № 1. – С. 23; Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи

забезпечення безпеки України національним потребам // Юридичний журнал. – 2006. – №10. – С. 84-85; Белов П. Вызовы национальной безопасности России в XX веке // Обозреватель. – 2000. – № 4 (123). – С. 40–43.

Використання поняття ризику у зв'язку з характеристикою загроз має ще один аспект. У дослідженнях проблем безпеки загрози й інтереси є парними поняттями. Але вони відрізняються за глибиною свого змісту. Інтереси, як ми підкреслювали вище, є складним, пов'язаним із міжнародним середовищем явищем, що має політико-економічний, філософський, психологічний виміри. Загрози не мають такої багатогранної природи і наукової характеристики. Кращим діалектичним відповідником інтересам мала б бути категорія "ризик", яку розробляють у дослідженнях економічної ризикології.

Провідні українські науковці характеризують ризик як економічну категорію, яка "...відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями"²⁸. Ризик – суб'єктивно-об'єктивне поняття, яке відбиває економічних акторів, їхню діяльність, оцінку дійсності, поточний і потенційний вплив на неї різноманітних чинників. Тобто ризик – це комплексне явище, і ризикологія пропонує багато напрямів і методів оперування цим поняттям і аналітичним інструментом. Натомість в економічній безпеці послуговуються суттєво звуженою характеристикою ризику – або як різновиду загроз, або як математичної ймовірності настання небажаної події, що відбиває певний рівень безпеки системи (див. визначення ризику В.Пироженом у табл. 2). Інакше кажучи, більша увага до ризиків (на доповнення до загроз) і ширше застосування підходів ризикології могли б посприяти кращому розумінню й аналізу негативних чинників економічної безпеки.

Особливістю й одночасно обмеженням аналізу суспільних процесів у ракурсі взаємодії інтересів і загроз є те, що в цій схемі не передбачене (або переміщене на другий план) вивчення сприятливих чинників і можливостей, які стосуються досліджуваного явища. Розкриття тільки несприятливої частини впливів є недостатнім для адекватного аналізу, і схема "інтереси і загрози" у цьому сенсі є неповною. Для порівняння, наприклад, класична схема SWOT-аналізу, яка теж досліджує загрози (Т – threats) зовнішнього середовища, разом з ними звертає увагу на можливості (О – opportunities), що існують у середовищі, в якому перебуває об'єкт аналізу.

²⁸ Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія. – К., 2004. – С. 5.

Одним із шляхів часткового подолання цієї суперечності є доповнення змісту поняття загрози "позитивною" складовою. Наприклад, А.Сухоруков пропонує розуміти загрози не тільки як несприятливі чинники, а й як відкриті перед суб'єктом (галузю, країною тощо) можливості, які, проте, не були вчасно виявлені або використані. Таке подвійне тлумачення загроз може видаватися нелогічним, але воно підкреслює однопорядковість загроз і ризиків, які, як указано вище, включають і негативні ("можливі загрози"), і позитивні ("можливості") ознаки. Тим більше що абсолютно негативних явищ не існує: будь-який процес, що справляє небажаний вплив на одного суб'єкта, одночасно є перевагою і можливістю для іншого. Інший варіант – пряме включення наявних можливостей до аналізу – усунув би "родзинку", пов'язану з тим, що аналіз безпеки – це, перш за все, аналіз перешкод діяльності, а не її ресурсів.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що економічна безпека є концепцією, що інтегрує кілька різнопланових інструментів аналізу наявних умов функціонування і розвитку соціально-економічних явищ, процесів, об'єктів, суб'єктів. Зіставлення економічних загроз та інтересів є важливою складовою аналізу економічної безпеки, де увагу акцентовано на перешкодах, що заважають нормальній економічній діяльності. Вдосконалення цього інструмента має бути спрямоване на більшу конкретизацію інтересів і загроз, на зменшення суб'єктивізму за їх визначення в кожній окремій ситуації.